

ГЕОГРАФСKE КАРТЕ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ РУСКИХ КАРТОГРАФА У 19. ВЕКУ

Мирко Грчић^{1*}¹Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд, Србија

Сажетак: У 19. веку Србија и Црна Гора су водиле борбе за слободу и повратак на европску историјску сцену. У томе су имали значајну подршку Русије, која је имала своје геополитичке и геостратешке циљеве на Балканском полуострву, у вези са решавањем тзв. „Источног питања“ тј. питања геополитичког наслеђа Европске Турске. Руски картографи су радили на припреми прецизних топографских карата балканске ратне позорнице, на којој је Русија у току 19. века водила четири рата против Отоманске империје. У овом раду разматрају се први радови руских картографа на тлу Србије и Црне Горе, непосредно после руско-турског рата 1828–1829. и Хатишерифа 1831. године, с посебним освртом на картографско приказивање граница. Њихове карте су представљале напредак у односу на дотадашње аустријске и друге европске карте, а данас представљају прворазредну архивску грађу као документи о првом државно-правном успостављању граница Србије и Црне Горе. Циљ овога рада је да привуче пажњу истраживача за проучавања тих географских карата и контекста у којем су оне настале.

Кључне речи: Старе карте Србије, Старе карте Црне Горе, руски картографи, војна картографија, историјска картографија, 19. век, Балкан.

Original scientific paper

GEOGRAPHICAL MAPS OF SERBIA AND MONTENEGRO BY RUSSIAN
CARTOGRAPHERS IN THE 19TH CENTURYMirko Grčić^{1*}¹University of Belgrade, Faculty of Geography, Belgrade, Serbia

Abstract: In the 19th century, Serbia and Montenegro fought for freedom and comeback to the European historical scene. They had significant support from Russia, which had its geopolitical and geostrategic goals on the Balkan Peninsula, in connection with resolving the so-called „Eastern Question“, namely, issues of the geopolitical heritage of European Turkey. Russian cartographers worked on the preparation of precise topographic maps of the Balkan war stage, on which Russia fought four wars against the Ottoman Empire during the 19th century. This paper discusses the first works of Russian cartographers on the territory of Serbia and Montenegro, immediately after the Russo-Turkish war of 1828–1829 and hatt-i sharif in 1831, with special reference to the cartographic representation of borders. Their maps represented an improvement from the previous Austrian and other European maps, and today they represent first-class archival material as documents of the first legal state establishment of borders of Serbia and Montenegro. The aim of this paper is to attract the attention of researchers for the study of these geographical maps and the context in which they were created.

Key words: Old maps of Serbia, Old maps of Montenegro, Russian cartographers, military cartography, historical cartography, 19th century, Balkans.

* Аутор за кореспонденцију: Мирко Грчић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Студентски трг 3/3, 11000 Београд, Србија, Е-mail: mirko@gef.bg.ac.rs

* Corresponding author: Mirko Grčić, University of Belgrade, Faculty of Geography, Studentski trg 3/3, 11000 Belgrade, Serbia, Е-mail: mirko@gef.bg.ac.rs

УВОД

Србија и Црна Гора доспеле су у жижу интереса великих сила у вези са разгоревањем тзв. „Источног питања“ тј. питања геополитичког наслеђа Турске империје на Балкану. Вук Караџић каже: „...Сербљи у много незгодније лежећој, од свију страна отвореној, страним државама окруженој земљи, борили су се сами сопственим својим средствима, смео рећи непознати целој Европи...“ (Караџић, 1837; Караџић, 1954, стр. 50–51). Исто се може рећи и за Црногорце. Систематско географско истраживање и кртирање територија Србије и Црне Горе, започели су у првој половини 19. века аустријски и руски војни географи и картографи.

До прве половине 19. века, руско присуство на Балкану није било толико изражено ни у геодивизацијском, ни у геополитичком, геостратешком и геоекономском погледу. Русија је почетком 19. века почела да јача свој геостратешки и геополитички „Балканско-константинопољски вектор“ како због тежње да стави под своју контролу Истанбул као центар старе византијске цивилизације и геостратешки важне мореузе Босфор и Дарданеле, тако и због популарне концепције „Москва – Трећи Рим“ и утицаја словенофилских и панславистичких идеја о Русији заштитници православних хришћанских народа на Балкану, са којима је вежу два важна елемента културно-цивилизацијског идентитета – религија и писмо (Mihailov, 2010, стр. 79).

У овом раду анализиране су карте руских аутора из прве половине 19. века, које су настале у контексту геополитичке стварности и преоријентације спољње политике Србије и Црне Горе према Русији у реализацији својих геополитичких циљева. Прве руске карте Србије и Црне Горе, симболизују и јачање присуства руског фактора на балканској геополитичкој сцени у 19. веку. То је ишло на руку Србији која је почела обнављати свој давно изгубљени суверенитет и формирати политичке границе у првој половини 19. века. Прве руске карте границе Србије преме

INTRODUCTION

The geostrategic importance of the geographical position and borders of Serbia and Montenegro has come to the forefront of the interests of the great powers in connection with the so-called „Eastern Question“, precisely, the issues of the geopolitical heritage of the Turkish Empire in the Balkans. Vuk Karadžić says: „... The Serbs, in a very inconveniently located country, open on all sides, surrounded by foreign countries, fought on their own with their own means, we can say unknown to the whole of Europe ...“ (Karadžić, 1837; Karadžić, 1954, pp. 50–51). The same can be said for Montenegrins. Systematic geographical research and mapping of the territories of Serbia and Montenegro began in the first half of the 19th century by Austrian and Russian military geographers and cartographers.

Until the first half of the 19th century, the Russian presence in the Balkans was not so pronounced in cultural, geopolitical, geostrategic and geoeconomic terms. At the beginning of the 19th century, Russia began to strengthen its geostrategic and geopolitical „Balkan-Constantinople vector“ both because of its desire to control Istanbul as the center of the ancient Byzantine civilization and the geostrategically important Bosphorus and Dardanelles, and because of the popular concept of „Moscow – Third Rome“ and the influence of Slavophiles and Pan-Slavic ideas about Russia, as the protector of Orthodox Christian peoples in the Balkans, with which it is connected by two important elements of cultural and civilizational identity – religion and writing (Mihailov, 2010, p. 79).

In this paper, we will analyze the maps of Russian authors from the first half of the 19th century, which were created in the context of the geopolitical reality and the reorientation of the foreign policy of Serbia and Montenegro to help Russia in realizing its geopolitical goals. The first Russian maps of Serbia and Montenegro, in a way symbolize the strengthening of the Russian presence in the Balkan geopolitical scene in the 19th century. This was to the advantage of Serbia, which began to restore its long-lost sovereignty

Турској су симбол међународног признања Србије и њеног савезништва са Русијом. Та прва граница је фактички поделила Србију на ослобођени и још неослобођени део и оставила Турској историјско језгро средњовековне немањичке српске државе, што је интензивирало метанастазичка кретања, сеобе и сезонска пребегавања из тих крајева према Србији. Тек непуних сто година након тога, Турска је потиснута у Првом балканском рату са тих простора (Грчић, 1984).

Новоформирана мала кнежевина Србија, имала је у наредних сто и више година улогу „историјског језгра“, „Пијемонта“ и „стожера интеграције“ српских и осталих јужнословенских земаља (Грчић, 2002, 2008). Новоослобођени крајеви Србије називани су различито – Стара Рашка, Стара Србија (Цвијић, 1906), Нова Србија (Дедијер, 1913), Јужна Србија (Радовановић, 1937). Називи Стара Србија и Јужна Србија постепено су потиснути. Назив Стара Рашка се одржао и после Другог светског рата. Све то „илуструје не само степен знања о Старој Србији него и одређену историјско-психолошку представу о овом, историјски гледано, средишњем делу српског политичког и културног простора (Терзић, 1997). Црна Гора је такође имала своје „историјско језгро“ у предловћенској Црној Гори („Горња Зета“ и „Доња Зета“) која се назива и „Стара Црна Гора“ (Radulović, 2020, стр. 100).

О формирању територије и делимитацији граница Србије и Црне Горе још увек постоје површна гледишта, иако су се тим питањима одавно и плодотворно бавили географи и историчари. На пример, често се говори о ширењу Србије и стварању „Велике Србије“ иако је познато да се радило о ослобађању још неослобођених историјски и етнички српских земаља. Србија и Црна Гора су у 19. веку биле земље у формирању а њихове границе биле су границе у покрету (фронтијери).

Карте из 19. века данас могу да служе као извори информација не само о границама Србије и Црне Горе, него и о њиховом контексту, мотивима и веродостојности, методама карти-

and form political borders in the first half of the 19th century. The first Russian maps of Serbia's border with Turkey are a symbol of international recognition of Serbia and its alliance with Russia. That first border actually divided Serbia into a liberated and still unliberated part, the historical core of the medieval Serbian kingdom ruled by the Nemanjić dynasty, left under the Ottoman Empire, which intensified metanastasic movements, migrations and seasonal movements from those parts to Serbia. Only about a hundred years later, Turkey was pushed out of those areas after the First Balkan war (Грчић, 1984).

In the next hundred or more years, the newly formed small principality of Serbia had the role of the „historical core“, „Piedmont“ and „pillar of integration“ of Serbian and other South Slavic countries (Грчић, 2002, 2008). The newly liberated parts of Serbia were called differently – Old Raška, Old Serbia (Цвијић, 1906), New Serbia (Дедијер, 1913), Southern Serbia (Радовановић, 1937). The names Old Serbia and Southern Serbia were gradually suppressed. The name Old Raška was maintained even after the World War II. All this „illustrates not only the degree of knowledge about Old Serbia, but also a certain historical-psychological idea of this, historically speaking, central part of the Serbian political and cultural space“ (Terzić, 1997). Montenegro also had its „historical core“ in medieval Montenegro („Upper Zeta“ and „Lower Zeta“), which is called „Old Montenegro“ (Radulović, 2020, p. 100).

There are still superficial views on the territory formation and delimitation of the borders of Serbia, although geographers and historians have been fruitfully dealing with these issues for a long time. For example, the expansion of Serbia and the creation of a „Great Serbia“ is often mentioned, while in fact it was about the liberation of historically and ethnically Serbian territories that have not yet been liberated. Serbia and Montenegro in the 19th century were countries in the process of development and their borders were in motion (frontier).

Maps from the 19th century can now serve as sources of information not only about borders, but also about their context, motives and credi-

рања и слично (Грчић, 2000, стр. 94–95). Таква проучавања су данас важна због актуелног процеса балканизације, иако је геополитички пејзаж Балкана већ уситњен до бесмисла, под утицајем етноцентричних доктрина, потпомогнутих интересима великих сила (Грчић, 2007). Уопште, геополитички процес на Балкану, као процес генезе, еволуције и трансформације геополитичких система чији су основни елементи територија, становништво и границе, бива константно извргаван различитим политичким фалсификацијама и предрасудама. Због тога је потребно да се у савременом историјском контексту стално изнова бавимо одређеним знањима и истинама које су закодиране у старим картама, „на које смо под утицајем левичарских доктрина, разних облика волунтаризма у друштвеној пракси готово заборавили“ (Радовановић, 1982, стр. 217–218).

КАРТЕ ГРАНИЦА СРБИЈЕ РУСКИХ КАРТОГРАФА

У првој половини 19. века, настаје буђење националне свести и повратак Србије на европску историјску сцену, што је нашло свој резонанс у географским истраживањима и картирањима, пре свега аустријских и руских аутора. У време Првог српског устанка, у тек ослобођеној малој Кнежевини Србији, појављују се први штампани преводи страних аутора и уводи се географија у наставни план Велике школе (1808). Други устанак 1815. године захватио је само Београдски пашалук. После Хатишерифа из 1830. године, формирана је руско-турска комисија за „враћање заузетих земаља и одређивање нове српско-турске границе“, коју су сачињавали турски представник Лебип-ефендија и руски инжењер Комненски, кога је почетком 1831. године заменио официр Павел Коцебу и његов помоћник Розалион-Сашалски. Присутни су били и српски представници Милош Здравковић – Ресавац и Јоксим Милосављевић. Ова заједничка руско-турска државна комисија, формирана по Једренском уговору 1829. године, имала је задатак да од-

bility, mapping methods, etc. (Грчић, 2000, pp. 94–95). Such studies are important today due to the current process of Balkanization, although, the geopolitical landscape of the Balkans has already been fragmented, to the point of nonsense, under the influence of ethnocentric doctrines, aided by the interests of the great powers (Грчић, 2007). In general, geopolitical processes in the Balkans, as a process of genesis, evolution and transformation of geopolitical systems, which are the basic elements of territory, population and borders, are constantly exposed to various political falsifications and prejudices. Therefore, in today's time and in the modern historical context, it is necessary to constantly remind ourselves of certain knowledge, postulates, logical systems and „old“ methods „about which we, under the influence of left-wing doctrines, various forms of voluntarism in social practice almost forgot about“ (Радовановић, 1982, pp. 217–218).

MAPS OF SERBIAN BORDERS BY RUSSIAN CARTOGRAPHERS

In the first half of the 19th century, the awakening of national consciousness and the return of Serbia to the European historical scene took place, which found its resonance in geographical research and mapping, primarily by Austrian and Russian authors. During the First Serbian Uprising, in the newly liberated small Principality of Serbia, the first printed translations of foreign authors appeared and geography was introduced into the curriculum of the Great School (1808). The Second Uprising in 1815 affected only the Belgrade Eyalet. After hatt-i sharif in 1830, a Russo-Turkish commission was formed to „return the occupied lands and determine the new Serbian-Turkish border“, consisting of the Turkish representative effendi Lebip and the Russian engineer Komnenski, who was replaced in early 1831 by officer Paul Kotzebue and his assistant Rozalion-Soshalsky. Serbian representatives Miloš Zdravković – Resavac and Joksim Milosavljević were also present. This joint Russo-Turkish state commission, formed under the Treaty of Edrine in 1829, had the task of determining

реди нове српске границе укључујући и шест нахија које су према Букурешком уговору из 1812. године припадале Србији.* Разлика између српског (српско-руског) и турског тумачења територије шест нахија била је велика (Јелачић, 1940; Стојанчевић, 1983). За време док је граница снимана и обележавана, нови руски посланик у Цариграду Бутењев, на основу Коцебуовог Мемоара о границама Србије, категорички је тражио за Србију ових шест округа – ујезда: 1. Крајину с Кључем (73 села са 7387 домова), 2. Црну Реку са Гургусовцем (сада Књажевцем), Бањом и Сврљигом (248 села и 11387 домова), 3. Параћин и Ражањ (53 села са 1446 домова), са Алексиначким крајем (23 села и 4564 домова), 4. Крушевачку нахију (укупно 311 села и 6010 домова), 5. Део Старог Влаха са Брвеником (са 116 села и 1587 домова), 6. Јадар и Рађевину (83 села и 2895 домова). Тек оваквом формулацијом могао се наћи смисао шест нахија. Турци су у својим захтевима ишли на поделу те територије (Гавриловић, 1909; Петровић, 1901; Стојанчевић, 1983).

Као веома значајни документи прворазредне архивске провенијенције су копија оригинала „Протокол одређивања предела који припадају Србији, у време закључивања Букурештанског мировног споразума између Русије и Порте у мају месецу 1812 године“ на руском језику (Протоколъ определения пределовъ принадлежавшихъ къ Сербіи, во время заключения Букарестскаго между Россіею и Портою Оттоманскою мирнаго договора, въ мае месяце 1812 года) и посебна карта „коју су израдили Коцебу и Сашалски за потребе руске и турске владе, с тим што су и Срби добили право да је „прегледају“ односно да начине копију за себе“ (Стојанчевић, 1983, стр. 209).**

* Картографски прикази територије и граница Србије у време Букурешког уговора, према налазима Коцебуа и Сошалског чувају се у Архиву Србије у Београду: Збирка географских карата (Политичка карта Србије из 1812. Сигн. ГК-15). Видети и: Водич Архива Србије, изд. Архив Србије, Београд, 1973: 24/25; Стојанчевић, 1983, стр. 216).

** Коцебуовљев Протокол о одређивању граница Србије из 1831. године, на руском језику, чува се у Архиву САНУ, инв. бр. 14641, Заоставштина Филипа Христића (Стојанчевић, 1995, стр. 169–174).

the new Serbian borders, including the six nahias that belonged to Serbia under the Treaty of Bucharest of 1812.* The difference between the Serbian (Serbian-Russian) and Turkish interpretation of the territory of the six nahias was great (Јелачић, 1940; Стојанчевић, 1983). While the border was being marked, the new Russian ambassador to Constantinople, Butenyov, on the basis of Kotzebue's Memoir on the Borders of Serbia, categorically sought these six districts for Serbia: 1. Krajina with Kluč (73 villages with 7387 homes), 2. Crna Reka with Gurgusovac (now Knjaževac), Banja and Svrlijig (248 villages and 11387 homes), 3. Paraćin and Ražanj (53 villages with 1446 homes), with Aleksinac region (23 villages and 4564 homes), 4. Kruševac nahia (311 villages and 6010 homes), 5. Part of Stari Vlah with Brvenik (with 116 villages and 1587 homes), 6. Jadar and Radjevina (83 villages and 2895 homes). Only with this formulation could the meaning of six nahias be understood. In their demands, the Turks went to the division of that territory (Гавриловић, 1909; Петровић, 1901; Стојанчевић, 1983).

A very important document of first-class archival provenance is a copy of the original „Protocol for determining the borders belonging to Serbia, at the time of the conclusion of the Treaty of Bucharest between Russia and High Porte in May 1812“ in Russian (Протоколъ определения пределовъ принадлежавшихъ къ Сербіи, во время заключения Букарестскаго между Россіею и Портою Оттоманскою мирнаго договора, въ мае месяце 1812 года) and a special map „made by Kotzebue and Soshalsky for the needs of the Russian and Turkish governments, with the Serbs being given the right to „review“ it or make a copy for themselves“ (Стојанчевић, 1983, p. 209).**

* The cartographic presentation of the territory and borders of Serbia during the Bucharest Treaty, according to the findings of Kotzebue and Soshalsky, are kept in the Archives of Serbia in Belgrade: Collection of geographical maps (Political map of Serbia from 1812. Sign. GK-15. – See also: guide of the Archives of Serbia, ed. Archives of Serbia, Belgrade, 1973, pp. 24/25; Стојанчевић, 1983, p. 216).

** Kotzebue's *Protocol on determining the borders of Serbia from 1831*, in Russian, is kept in the SASA Archives (Inv. No. 14641, Legacy of Filip Hristić), and was published by Vladimir Stojančević in the *Historical Journal* (Стојанчевић, 1995, pp. 169–174).

„Све у свему руско-турски рат 1828–1829. се сматра почетком новог периода у топографском картирању Европске Турске од стране руског корпуса војних топографа“ (Simov, 2019, стр. 55).

Розалион–Сашаљски (Александар Григорьевич Розалион–Сошальский, 1797–1873), потпоручник Иван Васиљевич Каменски и астроном Ото Густав фон Есен, су на основу тромесечног рекогносцирања и инструменталних снимања 1831. године саставили топографску карту Србије (Топографическая карта Сербии), у размери 1:168.000, базирану на астрономски утврђеним тачкама. Розалион–Сашаљски је саставио Статистички опис Србије и с подпоручником Каменским саставио картографску основу. Поручник Есен је астрономским мерењима одредио тригонометријске тачке на локацијама Београд, Шабац, Пожега, Карановац (Краљево), Крагујевац, Ћуприја, Смедерево, Градиште, Пореч, Чачак, Јасика (село код Крушевца), Својдрук (Рогачица код Бајине Баште) и Чернец на левој обали Дунава преко пута Кладова, где је био контумац (Бойович, 2002).

Павел Коцебу (Paul Demetrius von Kotzebue, Берлин 1801 – Талин 1884), генерал у служби царске Русије, као главнокомандујући руске екипе, на основу карте Сашаљског сачинио је Карту ныне существующей Сербии [1:600.000], на којој је прецизирао границе и српске територије у време закључења мира у Букурешту 1813. године (Сл. 1 и Сл. 2). Осим тога, означио је новоизграђена утврђења и постојећу административну поделу, главне путеве, већа насеља, реке и главне црте рељефа у пограничној зони. Карта је израђена у четири примерка – за српско правитељство, Турску (са турским текстом), Русију и руски конзулат у Београду. Ова карта коришћена је касније за решавање спорова. Наиме, коришћена је 1834. године у спору око обележавања граничне линије у регионима Старог Влаха и Крушевачког округа. Када је 1846. године постављено пред Ђамил-пашу у Београду питање о турском становништву на десној обали Дрине, око Малог Зворни-

„Overall, the Russo-Turkish war of 1828–1829 is considered as the beginning of a new period in the topographic mapping of European Turkey by the military topographers of the Russian corps and in the mapping of the region as a whole“ (Simov, 2019, p. 55).

Rozalion-Soshalsky (Alexander Grigorievich Rozalion-Soshalsky, 1797–1873), lieutenant Ivan Vasilyevich Kamensky and astronomer Otto Gustav von Essen, based on a three-month field research and instrumental recordings in 1831, compiled a topographic map of Serbia, (scale 1:168.000) based on astronomically determined points. After touring the terrain, Rozalion-Soshalsky compiled the *Statistical Description of Serbia* and compiled a cartographic basis with Lieutenant Kamensky. Lieutenant Essen used astronomical measurements to determine trigonometric points at the locations of Belgrade, Šabac, Požega, Karanovac (Kraljevo), Kragujevac, Čuprija, Smederevo, Gradište, Poreč, Čačak, Jasika (village near Kruševac), Svojudrug (now Rogačica near Bajina Bašta) and Černec on the left bank of the Danube across Kladovo, where Kontumac was (Бойович, 2002).

Paul Kotzebue (Paul Demetrius von Kotzebue, Berlin 1801 – Tallinn 1884), a general in the service of the Russian Empire, as the commander-in-chief of the Russian team, based on the map of Soshalsky, made a map of present-day Serbia [1:600.000], specifying borders and Serbian territories at the time of the conclusion of the Treaty of Bucharest in 1813 (Fig. 1 and Fig. 2). In addition, he marked the newly built fortifications and the existing administrative division, the main roads, larger settlements, rivers and the main relief lines in the border zone. The map was made in four copies – for the Serbian Government, Turkey (with Turkish text), Russia and the Russian Consulate in Belgrade. This map was later used to resolve disputes. Namely, it was used in 1834 in the dispute over the marking of the border line in the regions of Stari Vlah and the Kruševac district. When the question of the Turkish population on the right bank of Drina, around Mali Zvornik and Sakar, was asked before Ćamil Pasha in Belgrade in

ка и Сакара, Србија није располагала својим примерком карте, те је преко руског конзулата у Београду набавила копију из Санкт Петербурга. После конференције у Канлици 1862. године, српски делегат Јован Ристић је упутио Порти у Константинопољ ноту и копију карте „у складу с примерком карте из 1831. године“, која „отклања неодређеност о законитости српских захтева“ о пресељењу турског становништва Малог Зворника и Сакара (Ристић, 1898; Стојанчевић, 1995). Карта је коришћена 1873. године за решавање неких спорних места на Тимоку и састављање карте источне Србије. Била је кључни документ у првом међународном признању Кнежевине Србије. Репродукована је у Географском одељењу српског Генералштаба у Београду 1884., на листу величине 58×43 cm, под насловом Карта ныне существующей Сербии, у размери 1:600.000, составлена въ 1831 год. Карту је користила руско-турска комисија за разграничење Бугарске 1879. године. Коришћена је и при решавању пограничних питања после балканских ратова. Архив Србије чува 2 карте-верзије (Бойович, 2002; Стојанчевић, 1983).*** Једна копија под насловом Карта Сербие, са точним назначењем граница. По главној карти Коцебуовој сачињена од Р. Билица (без године), чува се у фонду Карловог универзитета у Прагу (Grčić, M. & Grčić, Lj., 2019).

1846, Serbia did not have its own copy of the map, so it obtained a copy from St. Petersburg through the Russian consulate in Belgrade. After the conference in Kanlica in 1862, the Serbian delegate Jovan Ristić sent a note and a copy of the map to High Porte in Constantinople „in accordance with a copy of the map from 1831“, which „removes uncertainty about the legality of Serbian demands“ for relocating the Turkish population of Mali Zvornik and Sakar (Ристић, 1898; Стојанчевић, 1995). The map was used in 1873 to resolve some disputed places on Timok and compile a map of Eastern Serbia. It was a key document for the first international recognition of the Principality of Serbia. It was reproduced in the Geographical Department of the Serbian General Staff in Belgrade in 1884, on a sheet measuring 58×43 cm, under the title *Map of present-day Serbia, in the scale of 1:600.000, compiled in 1831*. The map was used by the Russo-Turkish commission for the demarcation of Bulgaria in 1879. It was also used in resolving border issues after the Balkan wars. The Archives of Serbia keeps two maps-versions (Бойович, 2002; Стојанчевић, 1983)***. One copy entitled *Map of Serbia, with the exact designation of borders*. According to the main map of Kotzebue, made by R. Bilic (no date), is kept at Charles University in Prague (Grčić, M. & Grčić, Lj., 2019).

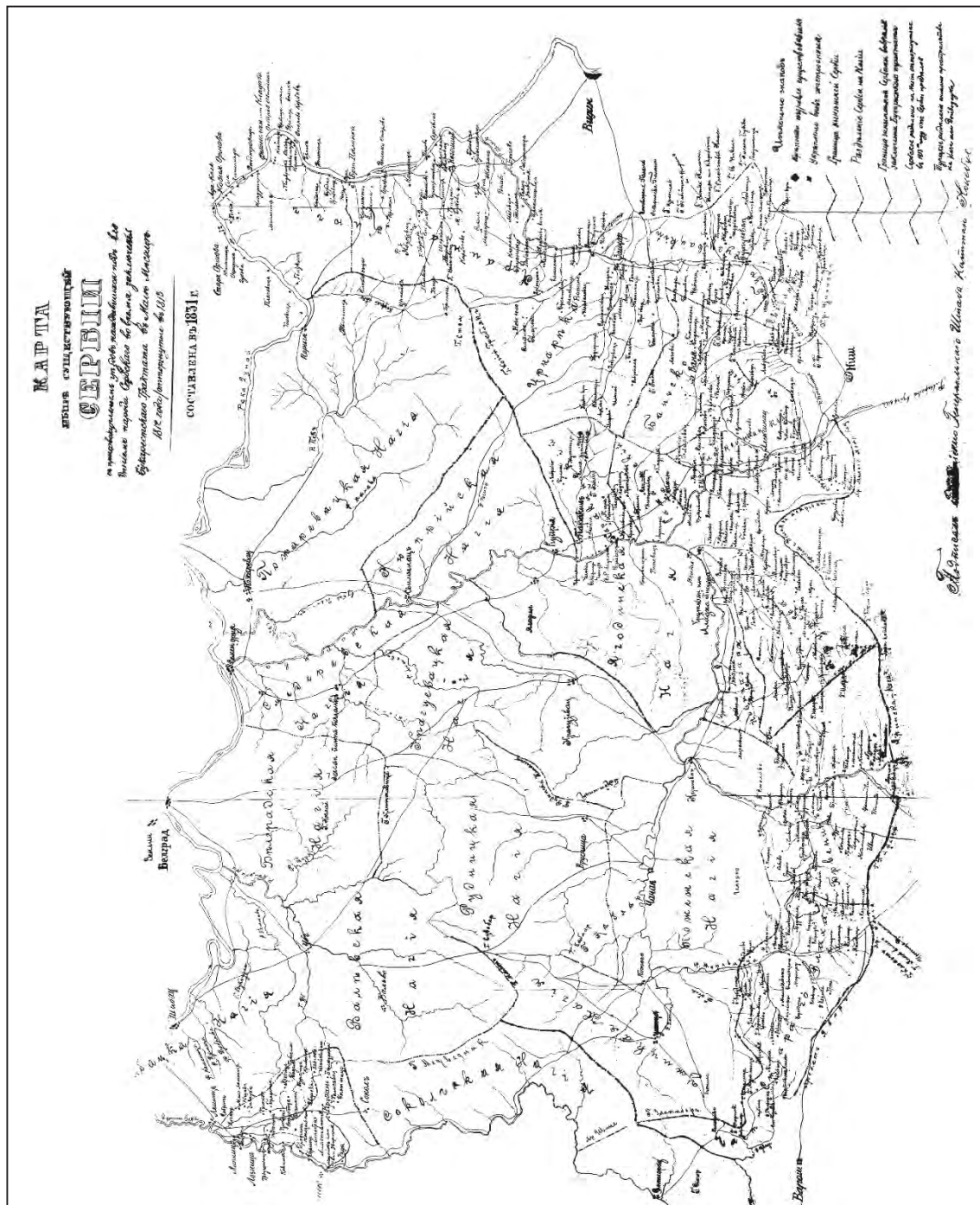
*** Један примерак (ГК 37), копиран је између 1862. и 1875. године са примерка руског посланства у Београду, а нађен је у заоставштини генерала Фрање Александра Заха, професора географије и руководиоца Војне академије. У папирима генерала Јована Мишковића, налази се примерак сачињен на основу копије те карте из 1901. године, са насловом на српској ћирилици. Архив Србије чува и верзију карте с рељефом пограничне области (сигнатура ГК 15), која представља савремену копију (Бойович, 2002).

*** One copy (GK 37), with an error in the title, was made between 1862 and 1875. from a copy held in the Russian embassy in Belgrade, and was found in the papers of General František Alexander Zach, professor of geography and head of the military academy. In the papers of General Jovan Mišković, there is a map made on the basis of a copy of that map from 1901, with the title in Serbian Cyrillic. The Archives of Serbia also keeps a version of the map with the relief of the border area (GK 15), which is a modern copy (Бойович, 2002).

Сл. 1. Коцебу и Сашалски: Карта ныне существующей Сербии, 1831 (Карта Србије пре Букурешког уговора 1812). Верзија с релефом пограничне области. (Архив Србије, сигнатура ГК – 15; Стојанчевић, 1983). Транскрипција: М. Грчић.

Fig. 1. Kotzebue and Soshalsky: Карта ныне существующей Сербии, 1831 (Map of Serbia before the Treaty of Bucharest in 1812). Version with relief of the bordering area. Archives of Serbia, Sign. GK – 15. Transcription: M. Grčić (Стојанчевић, 1983).

Сл. 2. Коцебу и Сашалски: Карта Србије (Карта ныне существующей Сербіи), 1831. Копија око 1862–1875. Архив Србије, Сигн. ГК – 37 (Стојанчевић, 1983).

Fig. 2. Kotzebue and Soshalsky: Map of Serbia (Карта ныне существующей Сербіи), 1831. Copy around 1862–1875. Archives of Serbia, Sign. GK – 37 (Стојанчевић, 1983).

Приликом трасирања границе 1830. и почетком 1831. године захтевано је да се дунавске аде у Кључу и Неготинској Крајини, поред осталог и Корбовска ада и Велико острво; затим планина Свети Никола тј.

During the drawing of the border in 1830 and at the beginning of 1831, it was demanded of the High Porte to recognize: Danube islands in Ključ and Negotinska Krajina, among others, Korbovska ada and Veliko ostrvo; then the mountain of St. Ni-

Светониколски теснац – „Богаз“; села Кравље, Миљковац и обале река Топонице, Увца, Лима и Дрине на југозападу, признају од стране Порте (Гавриловић, 1909). Док су Лебип-ефендија и Коцебу обилазили трасу границе, локални Турци су давали лажне податке, помешали имена река и брда, и на тај начин реметили рад комисије (Стојанчевић, 1956, 1983). „Питање границе скинуто је са дневног реда на тај начин, што је кнез Милош искористио политичку кризу у Босанском пашалуку и нереде на југу које је и сам помагао, па је, чувајући ред и мир, заузео нахије својом војничком снагом“ (Јелачић, 1940). Карта Коцебуа и Сашаљског практично је послужила 1833/34. године за маркирање српско-турске границе од ушћа Тимока па унаоколо, према Румелији и Босни, до ушћа Дрине у Саву. Уз карту био је приложен и текст-преглед главних топографских маркација, којима је требало да једна друга „политичка“ комисија повуче нове границе, тј. да изврши демаркацију нове границе на терену. Главна територијална одступања нове српско-турске границе на штету Србије, била су у следећим пределима (Стојанчевић, 1983):

1. На територији Трговишког Тимока, у Гургусовачкој нахији, било је знатних одступања. Турци су задржали Велико острво на Дунаву према Влашкој и уски појас десне обале Тимока низводно од Великог Извора, око села Халово (Ђорђевић, 1926).
2. У долини Јужне Мораве, између Алексинца и Ниша, нова граница требало је да иде реком Топоницом, али је учињен уступак Турцима и граница је померена северније од Ниша и реке Топонице. Тако је двадесетак села у нишко-алексиначком крају, углавном у северном залеђу Ниша, остало у бившем Нишком пашалуку изван Србије, све до 1877/78. године. То су: Горњи Крупац, Доњи Крупац, Дражевац, Бели Брег, Вело Поље, Горња Трнава, Доња Трнава, Палиграци, Врело, Кравље, Горња Топоница, Доња Топоница, Миљковац, Берчинци, Мезграја, Паљина и Церје (Милићевић, 1884). Кнез Милош је тражио да граница

kola, i.e. St. Nikola's Strait – „Bogaz“; the villages of Kravlje, Miljakovac and the banks of the rivers Toponica, Uvac, Lim and Drina in the southwest (Гавриловић, 1909). While Lebip effendi and Kotzebue toured the border route, local Turks provided false information, confused the names of rivers and hills, and thus disrupted the work of the commission (Стојанчевић, 1956, 1983). „The issue of the border was removed from the agenda in such a way that Miloš, Prince of Serbia took advantage of the political crisis in the Bosnia Eyalet and the riots in the south, which he himself helped, so by keeping order and peace, he occupied the nahias with his military force“ (Јелачић, 1940). The map of Kotzebue and Soshalsky practically served in 1833/34 for marking the Serbian-Turkish border from the mouth of Timok and around, towards Rumelia and Bosnia, to the Drina's mouth into the Sava. That border meant the international recognition of the entity of Serbia, but in fact it divided Serbia into the liberated and not yet liberated parts. The map was accompanied by a text-overview of the main topographic markings, which was supposed to be used by another „political“ commission to draw new borders, to demarcate the new border on the ground. The main territorial deviations of the new Serbian-Turkish border to the detriment of Serbia were in the following areas (Стојанчевић, 1983):

1. On the territory of Trgoviški Timok, in Gurgusovac nahia, there were significant deviations. The Turks kept Veliko ostrvo on the Danube towards Vlaška and the narrow belt of the right bank of Timok downstream from Veliki Izvor, around the village of Halovo (Ђорђевић, 1926).
2. In the valley of South Morava, between Aleksinac and Niš, the new border was supposed to go along the river Toponica, but a concession was made to the Turks and the border was moved north of Niš and river Toponica. Thus, about twenty villages in the Niš-Aleksinac area, mainly in the northern hinterland of Niš, remained in the former Niš Eyalet outside Serbia, until 1877/78. years. These are: Gornji Krupac, Donji Krupac, Draževac, Beli Breg, Velo Polje, Gornja Trnava, Donja Trnava, Paligraci, Vrelo, Kravlje, Gornja Toponica,

на крајњем југоистоку обухвати изворишни део Тимока до кланца Св. Николе, али без успеха (Гавриловић, 1909).

3. У долини Ибра и у Новопазарској нахији, граница је ишла линијом Суво Рудиште на Копанику – Јариње на Ибру, остављајући Турској велики број српских села јужно од те линије. Једну групу чинила су подкопаоничка села која су гравитирала топличком сливу: Равниште, Безољин, Марушићи, Блажево, Ирачићи, Судимља, Градац, Планиница, Јелења, Миоковићи, Љесковик (Лесково), Црнатово, Стануловићи (Станулово), Обаде, Заманица и још нека друга подкопаоничка села (Караџић, 1828). Ова група села остала је изван граница Србије све до 1877. године. Друга група села остала је изван граница Србије до балканских ратова 1912. године. То су села у данашњој општини Лепосавић: Остраће, Жиголје, Витановићи, Лешак, Зрносек, Миолиће (Миловићи), Засеље, Родељ, Дрен, Кајково, Костин Поток, Тврђен, Трикосе, Улије, Крушчица, Лепосавић, Добраве, Сочаница, Слатина, и још нека села јужно од Јариња, око 30 km узводно уз Ибар. Слично као и поменута села с десне стране Ибра, јужно од Јариња, тако је и троугласти простор између Ибра и Рашке са неколико села (Милатковићи, Тушимље, Долац и друга), који је припадао Карађорђевој Србији, после 1833. остао под Турцима. И „нахија Јелечка“, која је обухватала село Јелеч и друга села, до планине Рогозне и на домак „Царског друма“ који је са Косова водио преко Новог Пазара у Босну, припадала је Карађорђевој Србији али је делимитацијом границе 1833. остављена Турској (Стојанчевић, 1983).
4. У Старовлашкој нахији граница бивше Карађорђевој Србије није била јасна, што су Турци искористили да узму око 15 села. У поречју Тисовице, притоке Увца, Турској су припала села која су претходно била додељена Србији: Штитково, Трудово, Тисовица, Божетићи, Буковик, Дебелја и

Donja Toponica, Miljkovac, Berčinci, Mezgraja, Paljina and Cerje (Милићевић, 1884). Miloš, Prince of Serbia, demanded that the border in the southeast include the spring of Timok to the gorge of St. Nikola, but without success (Гавриловић, 1909).

3. In the Ibar valley and in the Novi Pazar nahia, the border ran along the line Suvo Rudište on Kopaonik – Jarinje on the Ibar, leaving Turkey with a large number of Serbian villages south of that line. One group consisted of villages that gravitated to the Toplica basin: Ravnište, Bezoljin, Marušići, Blaževo, Iračići, Sudimlja, Gradac, Planinica, Jelenja, Miokovići, Ljeskovik (Leskovo), Crnatovo, Stanulovići (Stanulovo), Obade, Zamanica and some other villages below Kopaonik mountain (Караџић, 1828). This group of villages remained outside the borders of Serbia until 1877. The second group of villages remained outside the borders of Serbia until the Balkan wars in 1912. These are the villages in today's municipality of Leposavić: Ostraće, Žigolje, Vitanovići, Lešak, Zrnosek, Mioliće (Milovići), Zaselje, Rodelj, Dren, Kajkovo, Kostin Potok, Tvrđen, Trikose, Ulije, Kruščica, Leposavić, Dobrave, Sočanica, Slatina, and some other villages south of Jarinje, about 30 km upstream along Ibar river. Similar to the mentioned villages on the right side of Ibar, south of Jarinje, the triangle area between Ibar and Raška with several villages (Milatkovići, Tušimlje, Dolac and others), which belonged to Karađorđe's Serbia, remained under the Turks after 1833. „Jelec nahia“, which included the village of Jelec and other villages, to the mountain Rogozna and close to „Tsar Road“ which led from Kosovo through Novi Pazar to Bosnia, belonged to Karađorđe's Serbia but was left to Turkey by delimitation of the border in 1833 (Стојанчевић, 1983).
4. In the Stari Vlah nahia, the border of the former Karađorđe's Serbia was not clear, which the Turks used to take about 15 villages. In the basin of Tisovica, a tributary of Uvac, Turkey owned villages that had previously been assigned to Serbia: Šitkovo, Trudovo, Tisovica,

Љепојевић. У Доњем Полимљу Турцима је припала релативно мала територија између Увца и Дрине, тако да граница Србије није повучена долином Лима и Дрине до Вишеграда, као што је било у Карађорђевој Србији.

5. Турци су задржали Сакар, Мали Зворник и неколико ада на Дрини.
6. Турцима је припало шест познатих „тврђава-градова“, које су предали Србији тек 1867. године (Стојанчевић, 1983).

Србија је крајем 1833. односно почетком 1834. године имала 37740 km² (према 24440 km² после Другог устанка) (Стојанчевић, 1956). На овој територији Србије, према службеним подацима, живело је 678137 становника, од тога је било 491162 у границама Београдског пашалука, а на новоослобођеним територијама још 186975 (Јакшић, 1871; Стојанчевић, 1983).

Према попису из 1833. године, у новим крајевима Србије било је укупно 895 насеља – нешто мало мање од онога што је тражио кнез Милош према Мемоару из 1830. године (али за преко стотинак села мање према ситуацији пред крај Првог српског устанка. Одлуком Берлинског конгреса 1878. године, Србија је добила државну независност и територијално проширење према југу (Стојанчевић, 1983).

Карте које су саставили штабни официри и инжењери-географи руске армије, означиле су квалитативно нову етапу картографисања Србије, када карте почињу да се праве на основу детаљних топографских снимања. Карта Србије Сашалског и Коцебуа коришћена је уз друге карте и податке које је сакупљала војна обавештајна служба (военная разведка) за израду Карте ратне позорнице у Европи 1828. и 1829. године (Карта театра войны в Европе в 1828 и 1829 годов) која је издата у Војно-топографском одељењу у Санкт Петербургу 1835. године (друго исправљено и допуњено издање 1853. године), листови 3, 4, 6 и 7 (Бойович, 2002).

Јован Миленковић, писар Државног савета, као познавалац „највећег дела Србије“ био

Božetići, Bukovik, Debelja and Ljepojević. In Donji Polimlje, the Turks owned a relatively small territory between Uvac and Drina, so that the border of Serbia was not drawn along the valley of Lim and Drina to Višegrad, as was the case in Karađorđe's Serbia.

5. The Turks kept Sakar, Mali Zvornik and several islands on Drina.
6. The Turks got six „fortress-cities“, which they handed over to Serbia only in 1867 (Стојанчевић, 1983).

At the end of 1833, and beginning of 1834, when the political and economic relationship of the Serbian principality towards Ottoman Empire was definitely resolved, „Serbia under Miloš, Prince of Serbia, had an area of 37740 km² (compared to 24440 km² after the Second Uprising)“ (Стојанчевић, 1956). According to official data, 678137 inhabitants lived in this territory, 491162 of which were within the borders of the Belgrade Eyalet, and another 186975 in the newly liberated territories (Јакшић, 1871; Стојанчевић, 1983).

According to the census from 1833, the new areas consisted of a total of 895 settlements – something a little less than what Prince Miloš asked for according to the Memoir from 1830 (but over a hundred villages less according to the situation before the end of the First Serbian Uprising). These borders of Serbia remained until 1878, when, by the decision of the Congress of Berlin, Serbia gained state independence and the expansion to the south (Стојанчевић, 1983).

The maps, compiled by staff officers and engineers-geographers of the Russian army, marked a qualitatively new stage in the mapping of Serbia, when maps began to be made on the basis of detailed topographic recordings. The map of Serbia by Soshalsky and Kotzebue was used along with other maps and data collected by the military intelligence service (военная разведка) to create a map of the war stage in Europe in 1828 and 1829 (Карта театра войны в Европе в 1828 и 1829 годов) issued in the Military Topographic Department in St. Petersburg in 1835 (second corrected and supplemented edition in 1853), pages 3, 4, 6 and 7 (Бойович, 2002).

је у пратњи капетана Коцебуа и прекопирао рукописну карту административне поделе Србије, коју је двадесет година касније користио као основу за састављање прве званичне карте Књажевство Србије у размери 1:300.000. Карта је издата у Београду 1850. године, у димензијама 112 × 85 cm на четири листа. У доњем левом углу карте дат је списак округа са називима села и бројем становника, а у десном углу карте дат је списак срезова (Grčić, M. & Grčić, Lj., 2019). Анта Алексић је у свом раду Грађа за картографију и географију Србије (1883), навео да је Ј. Миленковић „наш први картограф“ (Алексић, 1883). Оригинални нацрт Миленковићеве карте под називом *Erster Versuch einer Karte von Serbien 1830 von Milenkovitsch* сачувао је генерал Ф. Зах у својој библиотеци, коју је 1881. поклонио Војној академији у Београду. Простор Старе Херцеговине означио је релативно тачно, југозападно од Лима, али је погрешно што је безусловно прихватио сужене представе страних истраживача о целини српског етничког простора, па је још неослобођене просторе Старе Србије означио као Албанију која се јужно од Ниша граничи са Бугарском (Терзић, 2008).

Јован Бугарски, инжењер у државној служби, „1845. је издао прву карту Књажевства Србије у Београду“ (Мишић, 2000, стр. 20). Испод наслова стоји да је карта „састављена из најбољи извори“, вероватно према руским снимањима. Бугарски и Анастас Јовановић, који је радио литографију, самостално су публиковали карту у Бечу 1845. године (Шкаламера, 1991; Томић, 2018). Карта садржи табеларни преглед 17 округа (окружия) који се деле на срезове, и за сваки округ је дат број села и број становника. Из тих података произилази да је тадашња Србија имала око 2050 насеља и 936050 становника. Легенда карте садржи низ сигнатура које приказују врсте граница, врсте насељених места (градове, градиће, вароши, варошице, села и сеоца), путеве и друмове, реке, речице и потоке, а постоје и сигнатуре за карауле, манастире, купалишта, бање, поште, руднике злата, сребра, бакра, гвожђа, олова. Релјеф је представљен шрафуром. Размер је

Jovan Milenković, clerk of the State Council, as an expert of „the largest part of Serbia“, accompanied Captain Kotzebue, had copied the handwritten map of the administrative division of Serbia. He used this map twenty years later as a basis for compiling the first official map *Principality of Serbia* in the scale of 1:300.000. The map was issued in Belgrade in 1850, measuring 112 × 85 cm on four sheets. In the lower left corner of the map, there is a list of districts with the names of the villages and the number of inhabitants, and in the right corner of the map, there is a list of districts (Grčić, M. & Grčić, Lj., 2019). In his work *Materials for Cartography and Geography of Serbia* (1883), Anta Aleksić stated that J. Milenković is „our first cartographer“ (Алексић, 1883). The original draft of Milenković's map entitled *Erster Versuch einer Karte von Serbien 1830 von Milenkovitsch* was preserved by General F. Zach in his library, which he donated to the Military Academy in Belgrade in 1881. He marked the area of Old Herzegovina relatively accurately, southwest of Lim, but he was wrong to unconditionally accept the narrowed ideas of foreign researchers about the entire Serbian ethnic space, so he marked the still unliberated areas of Old Serbia as Albania, which borders Bulgaria south of Niš (Терзић, 2008).

Jovan Bugarski, civil engineer, „issued the first map of the Principality of Serbia in 1845 in Belgrade“ (Мишић, 2000, р. 20). Under the title, it says that the map was „composed from the best sources“, probably according to Russian recordings. Bugarski and Anastas Jovanović, who worked on lithography, independently published a map in Vienna in 1845 (Шкаламера, 1991; Томић, 2018). The map contains a tabular overview of 17 districts (окружия) that are divided into counties, and for each district the number of villages and the number of inhabitants are given. These data show that the then Serbia had about 2050 settlements and 936050 inhabitants. The map legend contains a series of signatures showing the types of borders, types of settlements (cities, towns, villages, etc.), roads and paths, rivers, and streams, and there are signatures for watchtowers, monasteries, baths, spas, post offices, mines of gold, silver, copper, iron, lead. The relief is represented by hatches. The

1:345.000, размерник је дат у руским врстама, турским и географским миљама. Бугарски је унео на карту термин „Стара Србија“, који је предложио Вук Караџић а прихватио и разрадио Леополд Ранке (Шешум, 2015). Још неослобођене од Османлија територије Новопазарске нахије, Косова и Метохије, Бугарски је означио као „Часть старе Србие садашња Албаниа“, која се јужно од Ниша граничи са „Бугарском“. Познати немачки картограф Киперт позива се на карту Бугарског у поднаслову своје карте Србије (1849).

КАРТЕ ЦРНЕ ГОРЕ РУСКИХ КАРТОГРАФА

После руско-турског рата (1828–1829) у источним деловима Балкана, који је окончан мировним споразумом у Адрианопољу (Једрену), и национално-ослободилачких покрета и устанака, независност је добила Грчка (1829), а аутономан статус Влашка и Молдавија (1829), Србија (1830), Црна Гора (1852), Бугарска (1878). Топографска служба Генералштаба руске армије вршила је снимања делова Балканског полуострва у време руско-турског рата 1828–1829. Том приликом, руски картографи су астрономском методом одредили географске координате четрдесет тачака, и израдили серију теренских крокија у размери 1:42.000 и 1:84.000. На бази тог материјала, руски пуковник Артаманов је саставио карту Европске Турске у размери 1:420.000, на 20 листова, која је издата у Санкт Петербургу 1831. године (Altić, 2015, 2016). Према М. Алтић, карта Артаманова је „прва реалистичка представа Црне Горе у руској картографији Европске Турске“ (Zinchuk, 2017, стр. 127).

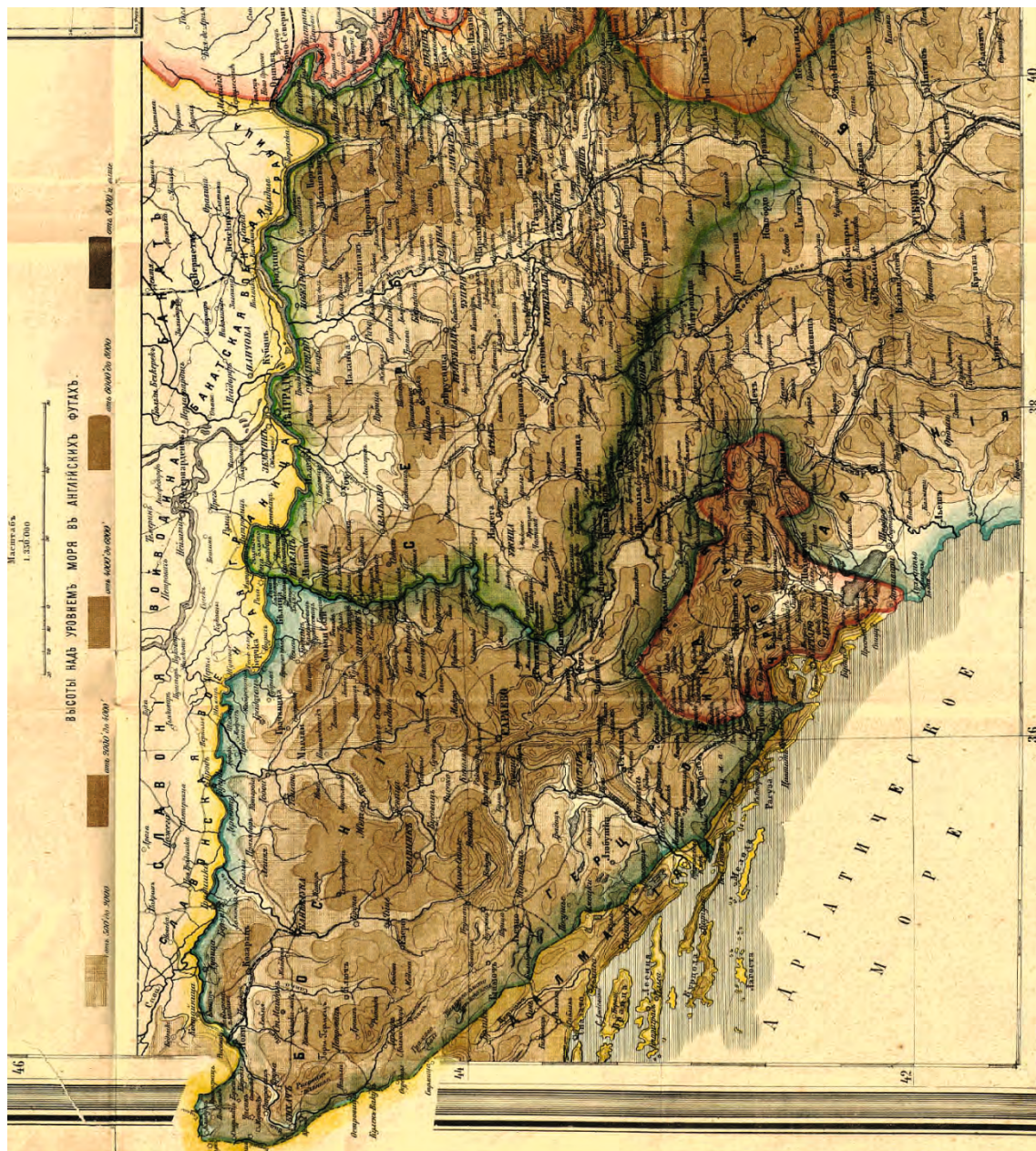
scale is 1:345.000, the scale is given in Russian verst, Turkish and geographical miles. Bugarski put the term „Old Serbia“ on the map, which was proposed by Vuk Karadžić and accepted and elaborated by Leopold Ranke (Шешум, 2015). The territory of Novi Pazar nahia, Kosovo and Metohija, which has not yet been liberated from the Ottomans, was described by Bugarski as „Part of old Serbia, present-day Albania“, which borders „Bulgaria“ south of Niš. The famous German cartographer Kiepert refers to the map of Bugarski in the subtitle of his map of Serbia (1849).

MAPS OF MONTENEGRO BY RUSSIAN CARTOGRAPHERS

After the Russo-Turkish War (1828–1829) in the eastern parts of the Balkans, which ended with the peace agreement in Adrianople (Edirne), and national liberation movements and uprisings, Greece gained independence (1829), while autonomous status was guaranteed Vlaška and Moldavia (1829), Serbia (1830), Montenegro (1852) and Bulgaria (1878). The topographic service of the General Staff of the Russian Army was exploring and recording parts of the Balkan Peninsula during the Russo-Turkish War of 1828–1829. On that occasion, Russian cartographers used the astronomical method to determine the geographical coordinates of forty points, and made a series of field sketches in the scale of 1:42.000 and 1:84.000. Based on that material, Russian Colonel Artamanov compiled a map of European Turkey in the scale of 1:420.000, on 20 sheets, which was issued in St. Petersburg in 1831 (Altić, 2015, 2016). According to M. Altić, Artamanov's map is „the first realistic representation of Montenegro in the Russian cartography of European Turkey“ (Zinchuk, 2017, p. 127).

Јегор Коваљевски (Егор Петрович Ковалевский, 1809–1868), руски дипломата, почасни члан Академије наука у Санкт Петербургу и потпредседник Руског географског друштва, боравио је 1837. године четири месеца у Црној Гори као рударски инжењер на позив владике Петра Петровића Његоша и по наредби цара

Egor Petrovich Kovalevsky (1809–1868), Russian diplomat, honorary member of the Academy of Sciences in St. Petersburg and vice-president of the Russian Geographical Society, resided for four months in Montenegro in 1837, as a mining engineer, at the invitation of Bishop Petar Petrović Njegoš and by order of Tsar Nicholas

Сл. 3. Пуковник Артаманов: Карта театра рата у Европској Турској (Карта театра войны в Европейской Турции), 1877–1878 (део). Извор: Војна 1877 и 1878. г. I. „Досугъ и Дѣло“, Санкт Петербург, 1879. (https://runives.ru/mp/maps_detail.php).

Fig. 3. Colonel Artamanov: Map of the War Theater in European Turkey (Карта театра войны в Европейской Турции), 1877–1878 (part). Source: Војна 1877 и 1878. г. I. Санкт Петербург, 1879. (https://runives.ru/mp/maps_detail.php).

Николаја I, вршио рударско-геолошких испитивања (Ковалевски, 1841). Том приликом сачинио је кроки територије Црне Горе, тада још без јасних граница, у размери 1:294.000. Та карта је објављена у Санкт Петербургу 1838. године, као додатак спису Ковалевског (Сл. 4). На њој

I, he performed mining and geological research (Ковалевски, 1841). On that occasion, he made croquis drawing of the territory of Montenegro, still without clear borders, in the scale of 1:294.000. That map was published in St. Petersburg in 1838, as an appendix to Kovalevsky's writ-

Сл. 4. Ковалевски, Ј.: Карта Црне Горе (Карта Черногоріи), 1838 (Ковалевски, 1841).

Транскрипција легенде црвеним словима: М. Грчић.

Fig. 4. Kovalevsky, J.: Map of Montenegro (Карта Черногоріи), 1838 (Ковалевски, 1841).

Transcription of the legend in red letters: М. Grčić.

су приказане нахије: Морача, Пипери, Кучи, Бјелопавлићка, Катунска, Љешанска, Ријечка и Црнишка. Аустрија је држала Црногорско приморје („Аустријска Албанија“) а Турска је држала Зету („Турска Албанија“) и Стару Херцеговину (Ковалјевски, 1872).

Скоро у исто време, 1838. године, аустријски пуковник Карачај, заповедник Котора, сачинио је другу, мало прецизнију карту Црне Горе. Четрдесетих година 19. века Црну Гору су посетили многи руски слависти, историчари, етнографи и географи, који су такође прикупљали географске информације, пре свега орохидрографске, које могу бити значајне за војне покрете, и етнографске, које могу бити од користи за цивилне власти и дипломатске преговоре. Међу њима био је и Александар Николајевич Попов, члан кореспондент Империјалне академије наука, који је издао књигу Путовање у Црну Гору (Путешествие в Черногорию), у Санкт Петербургу 1847. године, са картом Црне Горе у прилогу (Попов, 1847).

Даље картирање Црне Горе одвијало се у контексту међународног признавања и демаркације њених граница. Црна Гора се прогласила кнежевином 1852. године, после устанка 1858. је добила значајно територијално проширење, 1860. је добила границе које је демаркирала међународна комисија, а 1878. године, на Берлинском конгресу, добила је међународно признање као независна држава. На Берлинском конгресу 1878. су осим Црне Горе добиле статус међународно признатих држава Србија и Румунија, уз извесна територијална проширења, Бугарској и источној Румелији је дата номинална аутономија под контролом Отоманске империје, а Босну и Херцеговину је окупирала Хабзбуршка монархија, док су Косово, Македонија, Албанија, Тракија и северна Грчка остале под влашћу Отоманске империје до Првог балканског рата 1912. године.

Руски капетан П. Биков, израдио је на основу сопствених топографских радова, две значајне карте у специфичним геополитичким условима. Једна приказује демаркацију границе између Црне Горе и Отоманске империје

(Fig. 4). It shows the nahias: Morača, Piperi, Kuči, Bjelopavlička, Katunska, Lješanska, Riječka and Cerniška. Austria held the Montenegrin coast („Austrian Albania“) and Turkey held Zeta („Turkish Albania“) and Old Herzegovina (Ковалјевски, 1872).

Almost at the same time, in 1838, the Austrian colonel Karachay, the commander of Kotor, made another, slightly more precise map of Montenegro. In the 1840s, Montenegro was visited by many Russian Slavists, historians, ethnographers and geographers, who also collected geographical information, primarily orohydrographic, which could be important for military movements, and ethnographic, which could be useful for civilian authorities and diplomatic negotiations. Among them was Alexander Nikolaevich Popov, a corresponding member of the Imperial Academy of Sciences, who published the book *Journey to Montenegro* (Путешествие в Черногорию), in St. Petersburg in 1847. Attached to that book is a schematic map of Montenegro (Попов, 1847).

Further mapping of Montenegro took place in the context of international recognition and demarcation of its borders. Montenegro was proclaimed a principality in 1852. After the uprising in 1858 Montenegro received a significant territorial expansion, in 1860 it received borders demarcated by an international commission, and in 1878, at the Congress of Berlin, it received international recognition as an independent state. At the Congress of Berlin in 1878, in addition to Montenegro, Serbia and Romania received the status of internationally recognized states, with some territorial expansions, Bulgaria and Eastern Rumelia were given nominal autonomy under the control of the Ottoman Empire, and Bosnia and Herzegovina was occupied by the Habsburg Monarchy. Albania, Thrace and Northern Greece remained under Ottoman rule until the First Balkan War in 1912.

Russian Captain P. Bykov, on the basis of his own topographic works, made two important maps in specific geopolitical conditions. One shows the demarcation of the border between Montenegro and the Ottoman Empire 1859–1860.

Сл. 5. Карта Црне Горе (Карта Черногориј), 1847 (Попов, 1847).
Fig. 5. Map of Montenegro (Карта Черногориј), 1847 (Попов, 1847).

1859–1860. године, коју је израдио за међународну граничну комисију. Потом је израдио прву топографску карту Црне Горе базирану на геодетским мерењима која је издата између 1860. и 1866. године. Ова друга карта била је картографска основа за друге карте Црне Горе, све до Берлинског конгреса 1878. У Петрограду је 1868. године издата топографска карта Кња-

year, which he drafted for the International Boundary Commission. He then made the first topographic map of Montenegro based on geodetic measurements, which was issued between 1860 and 1866. This second map was the cartographic basis for other maps of Montenegro, until the Congress of Berlin in 1878. In St. Petersburg in 1868, a topographic map of the *Principality of*

жевства Черногорског у размери 1:168.000, која је „коришћена у Црној Гори као школска зидна карта“ (Radulović, 2020, стр. 105).

Генералштаб турске армије користио је руске и аустријске карте преведене на турски (Altić, 2018). Тако је издао и превод карте Бикова на турски са арапским писмом, која у горњем десном углу има уметнуту карту региона Никшића (део данашње Црне Горе који је остао значајна турска тврђава до 1877. године), приказану у посебној великој размери (Kapt. Bykow Aufnahme von Montenegro 1. Juni 1860-3, Mai 1866. Reduziert auf den maßstab 1:150.000. Military Archives in Vienna, Map Collection, B. III.a.250-201. Цит. према: Altić, 2015).

Николај Кауљбарс (Николай Васильевич Кауљбарс), картограф, пешадијски генерал, члан Императорског Руског географског друштва, издао је Демаркациону карту Црне Горе као резултат Берлинског конгреса 1878. године у размери 1:1.000.000. Потом је у коауторству са пуковником Сологубом издао 1880. године Демаркациону карту Црне Горе са корекцијама граница у размери 1:50.000. После признања нове државе израђене су две серије топографских карата Црне Горе у размери 1:21.000 и 1:42.000, на основу премера методом триангулације, које су имале ознаку тајности.

Руски империјални Генералштаб је публиковао 1881. године крупноразмерну зидну карту дизајнирану за коришћење у школама у Црној Гори. Састојала се од четири листа и издата у размери 1:168.000. Базирана је на ревидираној верзији карте П. Бикова, и штампана литографском техником у колору. Та карта је била намењена ширем кругу корисника, „али ни један примерак ове карте колико је познато није сачуван“ (Zinchuk, 2017, стр. 127).

Војно-топографско одељење Главног штаба у Санкт Петербургу израдило уз асистенцију Павела Аполонovichа Ровинског нову *Карту Черногори* [1:294.000] 1878. године (Сл. 6), коју је издало 1889. године (Ровински, 1889). Ровински је користио издања претходних руских картографа и резултате властитих истраживања на терену. Карта Ровинског је прилично прецизна и покрива читав простор Црне Горе. У легенди

Montenegro was issued in the scale of 1:168.000, which was „used in Montenegro as a school wall map“ (Radulović, 2020, p. 105).

The General Staff of the Turkish Army used Russian and Austrian maps translated into Turkish (Altić, 2018). They also published a translation of the Bykov's map with the Arabic alphabet, which has an inserted map of the Nikšić region in the upper right corner (the part of present-day Montenegro that remained an important Turkish fortress until 1877), shown on a particularly large scale (Kapt. Bykow Aufnahme von Montenegro 1. Juni 1860-3, Mai 1866. Reduziert auf den maßstab 1:150.000. Military Archives in Vienna, Map Collection, B. III.a.250-201. Cited according to: Altić, 2015).

Nikolai Kaulbars (Николай Васильевич Кауљбарс), cartographer, infantry general, member of the Imperial Russian Geographical Society, issued the Demarcation Map of Montenegro as a result of the Congress of Berlin in 1878 in the scale of 1:1.000.000. Then, in co-authorship with Colonel Sologub, in 1880 he issued a Demarcation map with the results of the Congress of Berlin with Additional Border Corrections in the scale of 1:50.000. After the recognition of the Montenegro as a new state, two series of topographic maps of Montenegro were made in the scale of 1:21.000 and 1:42.000, based on surveys by the method of triangulation, which were marked as secret.

In 1881, the Russian Imperial General Staff published a large-scale wall map designed for use in schools in Montenegro. It consisted of four sheets and was issued in the scale 1:168.000. It is based on a revised version of the P. Bykov's map, and printed by lithographic technique in color. This map was intended for a wider audience, „but not a single copy of this map has been preserved“ (Zinchuk, 2017, p. 127).

In 1878, the Military Topographic Department of the General Staff in St. Petersburg produced a new *Map of Montenegro* [1:294.000] (Fig. 6), which was issued in 1889 with the assistance of Pavel Apollonovich Rovinsky (Ровински, 1889). Rovinsky used the editions of previous Russian cartographers and the results of his own field research. The map is quite accurate and covers the

Сл. 6. Ровински: Карта Књажевства Црногорског (Карта Књажевства Чарногорског), 1889 (власништво: American Geographical Society).

Fig. 6. Rovinsky: Map of the Principality of Montenegro (Карта Књажевства Чарногорског), 1889 (property: American Geographical society).

је наведена подела Црне Горе на основу историјско-географских граница: I. *Приморје с Крајином*: Улицински округ, Барски округ, Крајина; II. *Црмница*; III. *Ријечка нахија*: Добрско село, Цеклин, Косијери, Жупа цеклинска; IV. *Љешанска нахија с Љешко пољем*; V. *Катунска нахија*:

entire area of Montenegro. The legend states the division of Montenegro on the basis of historical and geographical borders: I. *Primorje with Krajina*: Ulcinj district, Bar district, Krajina; II. *Crmnica*; III. *Rijeka nahia*: Dobrsko selo, Ceklin, Kosijeri, Župa ceklinska; IV. *Lješanska nahia with Lješko polje*;

Комације, Цетиње, Његуши, Теклићи, Бјелице, Цуце, Озринићи, Загарац, Комани; VI. Грахово; VII. Бањани; VIII. Опутна рудина; IX. Никшић с околином: Горње и Доње поље, Рудине, Треча, Жупа; X. Луково; XI. Дуга са делом Гацка; XII. Брда: Пјешивци, Бјелопавлићи с Спужем, Пипери; XIII. Зета с Подгорицом; XIV. Кучи са Затријебцем; XV. Братоножићи; XVI. Васојевићи: Лијева Ријека или Горњи Вас, Нахија и Доњи Вас, Полимје; XVII. Ровца; XVIII. Морача с Колашином; XIX. Шаранци: Дробњацци, Ускоци, Језера; XXI. Пива: Жупа, Планина, Црквице (Grčić, M. & Grčić, Lj., 2019).

ЗАКЉУЧАК

У условима нестабилне геополитичке ситуације и културне заосталости у обновљеној Србији прве половине 19. века није било могућности за развој географије и картографије. Чак је и на европским војним и географским картама било много погрешних представа. Прве карте територије и граница Србије засноване на теренским опсервацијама и мерењима, појављују се тек када су руски војни инжењери, геодете и топографи почели премераваати и бележити поједине крајеве и границе целе Србије, нарочито њене пограничне територије после руско-турског рата 1828. и Хатишерифа 1830. године. Тек са развојем српских војних и цивилних географских и картографских институција, створени су услови за прецизнија картирања и научна проучавања српских земаља и српског народа. Од пресудног значаја било је оснивање Другог одељења при Генералштабу (претече Војно-географског института) и Географског завода Велике школе (претече Географског факултета Универзитета у Београду). Међутим, иако је српска, европска и светска географија и картографија узнапредовала у погледу теренских и кабинетских метода мерења и картирања, још увек постоји подоста погрешних представа о српској борби за ослобађање и уједињење српских земаља у 19. и првој половини 20. века, које се лансирају у литератури и медијима различитог жанра, не толико из незнања колико због геополитичке ситуације и културне заосталости у обновљеној Србији прве половине 19. века није било могућности за развој географије и картографије.

V. *Katun nahia*: Komadžije, Cetinje, Njeguši, Čeklići, Bjelice, Cuce, Ozrinići, Zagarač, Komani; VI. *Grahovo*; VII. *Banjani*; VIII. *Oputna rudina*; IX. *Nikšić with surroundings*: Gornje and Donje polje, Rudine, Trepča, Župa; X. *Lukovo*; XI. *Duga with part of Gacko*; XII. *Brda*: Pješivci, Bjelopavlići with Spuž; Piperi; XIII. *Zeta with Podgorica*; XIV. *Kuči with Zatrijebac*; XV. *Bratonožići*; XVI. *Vasojevići*: Lijeva Rijeka or Gornji Vas, Nahija and Donji Vas, Polimje; XVII. *Rovca*; XVIII. *Morača with Kolašin*; XIX. *Šaranci*: Drobñjaci, Uskoci, Jezera; XXI. *Piva*: Župa, Planina, Crkvice (Grčić, M. & Grčić, Lj., 2019).

CONCLUSION

In the conditions of an unstable geopolitical situation and cultural backwardness in the renewed Serbia of the first half of the 19th century, there were no possibilities for the development of geography and cartography. There were even many misconceptions on European military and geographical maps. The first maps of the territory and borders of Serbia, based on field observations and measurements, appeared only when Russian military engineers, surveyors and topographers began surveying and recording certain areas and borders of the whole of Serbia, especially its border territories after the Russo-Turkish War of 1828 and hatt-i sharif in 1830. Only with the development of Serbian military and civilian geographical and cartographic institutions, conditions were created for more precise mapping and scientific studies of Serbian countries and people. Of crucial importance was the establishment of the Second Department at the General Staff (forerunner of the Military Geographical Institute) and the Geographical Institute of the Great School (forerunner of the University of Belgrade – Faculty of Geography). However, although Serbian, European and world geography and cartography have advanced in terms of field and cabinet methodology of measurement and mapping, there are still many misconceptions about the Serbian struggle for the liberation and unification of Serbian lands in the 19th and first half of the 20th century. However, in literature and media of various genres, not so much out of ignorance but because of geopolitical pretensions

литичких претензија и непријатељстава која нису ишчезла ни до данас. Истином нећемо сузбити претензије и непријатељства, али тамо где нема истине, историја може да се понови.

Захвалница: Рад је резултат пројекта Географског факултета Универзитета у Београду, којег финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

and hostilities, misconceptions still have not disappeared to this day. We will not suppress pretensions and enmities with the truth, but where there is no truth, history can repeat itself.

Acknowledgment: The paper is the result of a project of the University of Belgrade – Faculty of Geography, funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Алексић, А. (1883). Грађа за картографију и за географију Србије. *Годишњица Николе Чупића*, 5, 259–271.
- Altić, M. (2015). *Россијская картография Черногории. Картография XIX века на службе дипломатии* [Russian Cartography of Montenegro: 19th Century Cartography in the Service of Diplomacy]. Russian Academy of Science, Institute for the History of Sciences and Technology.
- Altić, M. (2016). German Contribution to the 19th Century Cartography of European Turkey With Special Regard on the Map of Heinrich Kipert. In J. Moser (Hrsg.), *Joint Commission Seminar on Historical Maps, Atlases and Toponymy, Forum IFL* (Heft 30, pp. 3–14). Leibnitz – Institut für Länderkunde.
- Altić, M. (2018). Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans. *The Cartographic Journal*, 55(4), 326–340. <https://doi.org/10.1080/00087041.2018.1548189>
- Бойович, Р. (2002). Карта ныне существующей Сербии Александра Григорьевича Розалион-Сошальского 1831. года. *Харковский исторический альманах*, 1, 22–27.
- Цвијић, Ј. (1906). *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије* (Књига I–II). Државна штампарија Краљевине Србије.
- Гавриловић, М. (1909). *Милош Обреновић II (1821–1826)*. Нова штампарија Давидовић.
- Грчић, М. (1984). Геополитички положај Југославије у прошлости и данас. *Зборник радова Института за географију ПМФ*, 31, 79–94.
- Грчић, М. (2000). *Политичка географија*. Географски факултет Универзитета у Београду.
- Грчић, М. (2002). Српска државотворна идеја у простору и времену. *Гласник/Herald*, 7, 7–18.
- Грчић, М. (2007). Геополитички смисао и бесмисао балканизације. У М. Грчић, Р. Ђато, & С. Стаменковић (Ур.), *Србија и Република Српска у регионалним и глобалним процесима: зборник радова са научног скупа* (стр. 29–36). Географски факултет Универзитета у Београду; Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци.
- Грчић, М. (2008). Цвијићева перцепција Србије као стожера интеграције Балкана. *Гласник Српског географског друштва*, 88(2), 3–12. <https://doi.org/10.2298/GSGD0802003G>
- Grčić, M., & Grčić, L.J. (2019). *Srbija i Balkan na starim geografskim kartama evropskih kartografa od II do XX veka*. Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Дедијер, Ј. (1913). *Нова Србија*. Српска књижевна задруга. Београд.
- Ђорђевић, Т. Р. (1926). *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша, 1815–1839*. Графички завод „Макарије“.
- Јакшић, В. (1871). Густина населености Србије. *Гласник Српског ученог друштва*, 31, 114.
- Јелачић, А. (1940). *Русија и Балкан – Преглед политичких и културних веза Русије и балканских земаља 866–1940*. Француско-српска књижара А. М. Поповића.
- Карацић, В. С. (1828). *Даница, Забавник за годину 1828*. Вук Стефановић Карацић.
- Карацић, В. С. (1837, март 13). Грци и Србли. *Новине србске*, 10, 73–74.
- Карацић, В. С. (1954). *Из историје Првог српског устанка*. Народна књига.
- Ковалевски, Е. П. (1872). *Черногорія и славянскіе земли* (Том IV). Собрание сочинений Егора Петровича Ковалевского, Изд. И. И. Глазунова.
- Ковалевски Ег. П. (1841): *Четыре месяца въ Черногори* (С рисунками и картою). Въ Типографіи А. А. Плюшара.

- Милићевић, Ђ. М. (1884). *Краљевина Србија*. Кр.-срп. државне штампарије.
- Mihailov, V. (2010). Państwa i narody bałkańskie w świadomości geopolitycznej Rosji; Rosja w świadomości geopolitycznej państw i narodów bałkańskich. *Przegląd geopolityczny*, 2, 77–92.
- Мишић, С. (2000). Хидрографија српских земаља на старим географским картама. *Гласник Историјског архива*, 34, 41–52.
- Петровић, М. (1901). *Финансије и установе обновљене Србије до 1842* (Књига 1). Министарство финансија Србије.
- Попов, А. (1847). *Путешествие в Черногорию*. В типогрaфия Едуарда Праца.
- Радовановић, В. С. (1937). *Географске основе Јужне Србије* (Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937). Штампарија „Јужна Србија“ Скопље.
- Радовановић, М. (1982). Просторне детерминанте и фактори демографског развитака у Србији. *Статистичар – орган статистичког друштва Србије за теоријску и примењену статистику*, 10, 213–227.
- Radulović, D. (2020). Kartografija Crne Gore s naglaskom na prve domaće karte Crne Gore. *Bosniaca*, 25, 99–123.
- Ровински, П. (1889). *Карта Књажества Чарногорскога составлена въ Военно-топографическомъ отделе Главнаго штаба по съемкамъ 1860–66 и 1879–81 годовъ и дополнена по сведениямъ П. Д. Ровинскаго 1889. Масштаб 1:294.000*. Воено-топографический отдел Главного штаба.
- Ристић, Ј. (1898). *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*. (Друга књига). Штампарија код „Просвете“ – С. Хоровица.
- Simov, M. (2019). Mapping Enemy's Land: Russian Military – Topographic Intelligence on 19th Century European Turkey. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 2(3), 45–70.
- Стојанчевић, В. (1956). Источна Србија у периоду турске окупације 1813–1832. г. *Историјски часопис*, 6, 129–134.
- Стојанчевић, В. (1983). Територија и границе Србије 1804–1833. *Глас Одељења историјских наука Српске академије наука и уметности*, 338, 187–218.
- Стојанчевић, В. (1995). Коцебуовљев протокол о одређивању граница Србије из 1831. године. *Споменик Одељења историјских наука САНУ*, 234, 169–174.
- Шешум, С. У. (2015). *Србија и Стара Србија (1804–1839)* [Необјављена докторска дисертација]. Филозофски факултет Универзитета у Београду.
- Шкаламера, Ж. (1991). Картографија Србије и југословенских земаља од XVI до XIX века. У Д. Срејовић (Ур.), *Србија и суседне земље на старим географским картама* (стр. 55–166). Галерија Српске академије наука и уметности.
- Терзић, С. (1997). Стара Србија – настанак имена и знања о њој до 1912. *Историјски часопис*, 42/43, 91–110.
- Терзић, С. (2008). Историјско-географске представе о Старој Србији у Европи и међу Србима. *Наша прошлост*, 9, 9–28.
- Tomić, V. (2018). The Viennese View on Belgrade – Belgrade in the Works of Viennese Engravers Between the 17th and the 19th Century From the Belgrade City Museum Collection. In D. Amedovski (Ed.), *Belgrade 1521–1867* (pp. 453–478). Institute of History.
- Zinchuk, L. (2017). Российская картография Черногории: Картография XIX века на службе дипломатии [Russian Cartography of Montenegro: 19th Century Cartography in the Service of Diplomacy], by M. Altić. *Imago Mundi*, 69(1), 127. <https://doi.org/10.1080/03085694.2016.1242858>